

FELSŐOKTATÁSI RENDSZEREK FEJLŐDÉSE

Napjainkban az egyetemek világszerte a társadalmi érdeklődés középpontjában vannak, működésüket ellentmondások hatják át, sokféle igény irányul feléjük, és több irányú nyomásnak vannak kitéve. Valójában ez nem új jelenség, a történelem folyamán többször álltak válaszütt előtt, különösen sebezhetőek voltak a dinamikus iparosítással és a modern totalitáriánus államokkal szemben. Európában az egyetem a második legrégebben fennálló intézmény (a keresztény egyház után), ennek ellenére nincs egyértelmű definíciója, szakmai és pozicionális szempontból mást-mást értenek rajta, és ma már a kissé romantikus egyetemfogalom helyett inkább a felsőoktatást használják. Ebben érződik, hogy modern, bürokratikus irányított intézményről van szó, mely vonások idegenek voltak a hagyományos egyetemtől. De a felsőoktatás fogalmát is többféleképpen értelmezik, országoként változó, hogy milyen oktatási intézménytípusokat tekintenek beletartozónak, nem is beszélve az oktatás tartalmáról (és arról, hogy ugyanakkor mi történik a megelőző, az „alsóbb” szinteken). Az intézmény ethosza, társadalomban betöltött szerepe koronként változott, és más-más országok, kultúrák egyetemei szolgáltattak kimondva-kimondatlanul mintaként (csak az utolsó három évszázadot tekintve a 18. században az angol, a 19. században a német, a 20. században pedig az amerikai). A változási folyamat íve a sokféleség és a komplexitás fokozódásával jellemezhető.

Ezekkel a gondolatokkal vezetik be a szerkesztők a tanulmánykötetet, amely egy 1987-ben Svédországban rendezett konferencia anyagát foglalja össze. A két szerkesztő: *Sheldon Rothblatt*, a Berkeley Egyetem történész professzora, az Egyetem Felsőoktatási Kutatóintézetének igazgatója, és *Björn Wittrock*, a politikatudomány professzora a Stockholmi Egyetemen, és a Társadalomtudományi Képzés Kollégiumának igazgatója Uppsalában. A szerzők között történészek, szociológusok és politológusok szerepelnek. Ez a szakmai sokféleség biztosítja a multidiszciplináris megközelítést, amelyre az adott téma vizsgálatánál feltétlenül szükség van, hiszen – ahogyan az egyik szerző fogalmaz – az egyetem maga az emberi szellemi aktivitás. A kilenc tanulmányt összekapcsolja az a szemlélet, amely három fő aktor: az állam, az

egyetem és a szakmák kölcsönhatását, a hatalomért, a presztízsért és a pénzért folytatott küzdelmet vizsgálja kiemelten. Földrajzi értelemben elsősorban és részletesen az angol, a francia, a német, a svéd és az amerikai egyetem fejlődését elemzik.

A kötet felépítése nem történeti, hanem logikai sorrendet követ. Ezen belül az egyes tanulmányok általában egy-egy országra, kultúrkörre vonatkoznak, s az adott téma történeti alakulását tárgyalják; az elemzés utolsó lépcsője az egyes szakmák szerepének, helyzetének összehasonlítása. Az első rész az általános műveltség fogalmának két alapvető értelmezését tárgyalja, egymás mellé helyezve az angolszász világban használatos *Liberal Education* és a német *Bildung* megjelenésének és tartalmának történetét. A második rész a szakmai képzéssel foglalkozik, a gyakorlati oktatástól az iskola típusoktatásra való átmenet 19. századi konfliktusait mutatja be angol, francia és amerikai példán. A jogász, az orvosi és a mérnöki szakma egymástól eltérő stratégiáit és sorsát hasonlítja össze más-más társadalmi és politikai környezetben. A harmadik rész a kutatás és az egyetemek időnként harmonikus, időnként feszültségekkel terhelt kapcsolatát elemzi, kiemelve ebben az állami beavatkozás ugyancsak történelmileg változó szerepét. Részletes analízist kapunk ebből a szempontból a svéd és az amerikai egyetemekről. A negyedik rész a modern felsőoktatás komplexitásából adódó problémákra koncentrálna, végül az utolsó, összefoglaló, rész a modern egyetem három nagy átalakulásaként értelmezi és összegezi a legfontosabb közös elemeket.

Az információkban és eredeti gondolatokban rendkívül gazdag kötetből a negyedik és ötödik rész tanulmányainak néhány megállapítását emelem ki.

A modern felsőoktatási rendszerek legfontosabb közös sajátossága – *Burton R. Clark* tanulmánya szerint – a komplexitás. Kialakulásának három fő oka van. Az utóbbi évtizedekben szinte minden fejlett országban tömegoktatássá vált a felsőoktatás, amivel együtt jár, hogy a belépő hallgatóság összetétele heterogén előképzettség, életkor, családi, társadalmi háttér és igények szempontjából. Ugyancsak sokrétűvé vált a kimenet is, sokféle gazdasági ágazat, állami és magánintézmény számára kell szakembereket képezni. A felsőoktatás nemzetközivé és interdiszciplinárisá lett, a regionális autoritásokkal és a gyakorlati élettel fenntartott kapcsolatok bonyolult befolyási hálót alakítanak ki. A komplexitásból adódó problémákkal

azok az országok tudnak nehezebben megküzdeni, ahol egyszerűbb, egysíkúbb a struktúra, mert ott csak mennyiségi növekedést tesz lehetővé a rendszer, a szükséges struktúra-átalakítást a belső harcok akadályozzák. Az irányítási rendszerek országonként eltérőek és sokfélék. Jellemzőjük, hogy szintén bonyolultabbá válnak. Az erősen centralizált rendszerek nem hatékonyak, ezért kénytelenek elmozdulni az önállósodás felé. Az inkább autonómiára épülő rendszereknél megjelenik valamiféle központi kontroll iránti igény. A megoldás a területi decentralizálás, a felsőoktatási intézmények közös önigazgatása, az állami és magánintézmények együttélése és versengése.

Hogy mindezt mennyire befolyásolja a beágyazottság a konkrét társadalmi-gazdasági környezetbe, azt a brit és az amerikai felsőoktatási rendszer történetének és jelenének összehasonlítása mutatja be meggyőzően, *Martin Trow* tanulmányában. Bár az első amerikai *college* a Cambridge-i Egyetem egyik college-ának mintájára létesült, a két felsőoktatási rendszer fejlődése azóta is divergál egymástól. Ennek sokféle oka van, lássunk néhányat. A mintaadó brit egyetemek a középkorban keletkeztek, struktúrájuk, normarendszerük annak megfelelően alakult ki, és a szabadpiac a későbbiekben sem uralta soha a kulturális életet. Oxford és Cambridge hatása sokáig meghatározó volt, a fokoztatás jogát királyi rendelet biztosította. Az amerikai egyetem ezzel szemben fiatalabb, létrejöttének körülményeit már a piac által vezérelt gazdaság és társadalom határozta meg. A központi kormányzat viszonylagos gyengesége, az iránta megnyilvánuló bizalmatlanság, a federalizmus, a hatalom megosztása adta az intézményi környezetet. A brit egyetemek már a 19. század második felében építhettek a széleskörű és magas színvonalú középiskolai oktatásra, az amerikai egyetemek ugyanebben az időszakban jórészt az előtt létesültek, hogy a középiskolai rendszer kialakult. Ennek következtében más a szerepe és tartalma az undergraduális oktatásnak a két országban. A brit egyetemek eredetileg kirekesztettek falai közül a szakmai képzést, az a szakmai egyesületek irányítása alá került, amelyek egyben határozott ellenpontot képeztek az egyetemekkel szemben. Az amerikai egyetemek befogadták a szakképzést, ezért a szakmai egyesületek szerepe sokkal kisebb az oktatás szempontjából. A brit egyetemeken a hangsúly mindig is az oktatáson volt, szigorúan ügyeltek az undergraduát fokozat színvonalára is, a kutatás ott később megjelenő funkció. Az amerikai egyetemek kutatói fokoza-

tot adó intézményként jöttek létre (az első diplomát a college-ok adták), tehát itt a kutatás és a kutatóképzés mindig is elsődleges feladat volt. Ezért más ma is az azonos elnevezésű fokozatok tartalma a két rendszerben.

Björn Wittrock tanulmánya három nagy átalakulási periódust vázol a modern egyetemek történetében. Az első a 18–19. század fordulóján, a felvilágosodás, a francia forradalom és az ipari forradalom hatására következett be. A forradalmi hevület a régi egyetemeket konzervatívnak, elavultnak tartotta, és megszüntetésüket követelte. A megújulást a *Humboldt testvérek* nevével fémjelzett Berlini Egyetem kezdte. Az alapítók fő elve az volt, hogy a tanult amatőröket profi tudósok váltásá fel; nem generalistákra, hanem specialistákra van szükség. Ugyanakkor az egyetem a tudósok és diákok intellektuális közössége, a magas általános műveltség és a szellemi szabadság megtestesítője. A második váltásra a 19. század végén, a nemzetállamok kialakulásával párhuzamosan került sor. Ekkor bizonyos értelemben kiteljesedett, más szempontból összeomlott a humboldti eszme. Az egyre erősebb kutató egyetemek adták a mintát, amelyek tevékenysége nyomán bámulatos eredményeket ért el a tudományok fejlődése. A természettudományok és a technika egyben veszélyes eszközöket is szolgáltatottak a politikusoknak a világuralomra törekvéshez. A hangsúlyeltolódás következtében az amerikai egyetemek fokozatosan átvették a mintaadó szerepet. A harmadik korszak a 60-as 70-es évtizedben kezdődött, a hallgatói létszám rohamos (2–3–4-szeres) emelkedésével. Ez a változás a felsőoktatás diverzifikálódását és fragmentálódását eredményezte. A hatalmas hallgatói tömeg egyben fontos politikai kérdéssé tette a felsőoktatást, a nyitottság és a minőség megőrzése, az állami kontroll erősödése és az autonómiatörekvések e korszak fő dilemmái. A szerző szerint a 90-es évtized meghozta a nosztalgia az eredeti egyetem modell iránt. Az ahhoz való visszatérés természetesen nem lehetséges, hiszen az egyetem már visszavonhatatlanul személytelen, bürokratikus nagyüzem, a felsőoktatás része. Mindazonáltal legalább jó hinni abban, hogy esetleg ismét tudósok közössége lehet, amelyre a „nagy programok” keretében (lásd Szilícium-völgy) van bizonyos esély.

A kötet a választott téma kétségtelen érdekessége és aktualitása mellett módszertani szempontból is figyelemre méltó, jó példa az interdiszciplináris komparatív elemzésre. Fontos tanulsága, hogy egy-egy modell csak a saját történelmi, gazdasági,

társadalmi környezetben értelmezhető, ugyanaz a modell mást jelent és másképpen hat különböző kultúrákban. Bár a felsőoktatási rendszerek fejlődésének vannak közös vonásai, és egyértelműen kimutatható bizonyos konvergencia, a nemzeti sajátosságok fennmaradnak, azokat meg kell érteni, azokra építeni kell, azok figyelembevételével kell a fejlesztésről gondolkodni.

(Sheldon Rothblatt & Björn Wittrock (Eds): *The European and American University since 1800. Historical and sociological essays. Cambridge University Press, 1993.*)

Hrubos Ildikó

HAZAI KIADVÁNYOK

Vezetők képzése

Könyvből ugyan nem lehet megtanulni a vezetést – régi igazság ez –, de ha már valaki vezet, a jó könyv sokat segít a tudatosságban. Ezért hívom föl két friss kiadványra a figyelmet.

A Budapesti Műszaki Egyetem tanárképző és pedagógiai intézetének imponáló kiadványsorozata jóval több, mint egyszerű vezetési kézikönyv. Arra vállalkozik, hogy oktatásügyi ismereteinket a vezetés és a vezető szemszögéből gyűjtse össze és fogalmazza újra. A sorozat négy kötetét tartom kezembem, szerkesztője *Mezei Gyula*. Az első kötet a közoktatás rendszerét vizsgálja; a második kötet egyfajta alkalmazott vezetésemélet. (Az alkalmazott itt nyilván iskolai alkalmazást jelent, hiszen maga a vezetésemélet is „alkalmazott” elmélet, számos viselkedéstudományi fölismerés alkalmazása a menedzseri munkában). A harmadik kötet az iskolavezetés gazdálkodási vonatkozásaival foglalkozik (régóta hiánya ez korábbi vezetéseméleteknek), míg a negyedik a vezetésképtan időszakos tudnivalóit foglalja össze (ez utóbbi *Gazdag Miklós* munkája).

Nem állítjuk, hogy számottevően új eredményeket olvashatnánk ezekben a kötetekben. Azt sem gondoljuk, hogy referencia kiadványokról volna szó, amelyeket évtizedek múlva is bibliaként forgatnak majd az iskolai vezetéssel foglalkozók. Ehelyett sokkal inkább jegyzetek – mindenesetre igényesen megformált és kivitelezett jegyzetek –, amelyek kimondottan a felsőoktatást szolgálják. Hiszen egy olyan kurzushoz alkalmazzák őket tankönyv gyanánt, amelyent a hazai felsőoktatás

még nem produkált: igazgatóképzés felső (egyetemi) fokon.

Álljunk meg itt egy pillanatra, mert régi dilemma-hoz érkeztünk. Lehet-e vezetőt „képezni”? A kérdés ugyanaz, mint néhány más értelmiségi tevékenységnél, ami a hivatásból a szakmává válás útján van. Egyetemi körökben ma is uralkodik nálunk a nézet, hogy a tanárt tudománnyal kell fölszerelni, a tanítás egyfajta művészet, égi adomány. Sokan gondolják ezt mindenfajta nevelőről és nevelésről, általában az interperszonális viszonyokról. S amíg így gondolják, elég volna úgynevezett teljes embert nevelni, általánosan képezni a jövő tanárát, mérnökét, igazgatóját – hogy aztán általános képzettsége birtokában a munkahelyen váljék fogékonnyá a hivatásához szükséges mesterségbeli problémák iránt, és sajátítsa el a szükséges fogásokat.

Nem égi adományról van persze szó – legyen az tanár, mérnök, bíró vagy lelkipásztor. Sokkal inkább a tanulás és a nevelődés ősi formájáról, amikor a hivatással járó szerepeket mintegy észrevétlenül sajátítják el a hivatásbeliek. Szinte belenőnek a foglalkozásukba, miközben ellesik a megfelelő fogásokat. Ez a mester-tanítvány forma (legyen szó bírósági fogalmazóról, tanársegédről, cselédkönyves orvostól vagy segédlelkészről) azt a benyomást kelti, mintha az igazságszolgáltatás, az ígéhirdetés vagy a tanítás művészet és adomány volna, amely tudatosan nem sajátítható el.

És részben így is van. Ameddig stabilak a fontos társadalmi szerepek – az államférfi, a bíraki, a professzoré, a köztisztviselőé (s folytassuk: az anyáé, az apáé, a nagyszülőké és így tovább) –, addig viszonylag egyszerű elsajátítani ezeket a szerepeket. Addig a betanulás észrevétlenül megy végbe, a szerepek elvárásai és a szociális szereptanulás csatornáin.

Napjainkban azonban korántsem stabilak az ilyen szerepek. Nemcsak mert a Kádár-rendszer és a Rákosi-korszak sokat rombolt rajtuk (ami nagyon is igaz), hanem mert ezek a társadalmi szerepek világszerte modernizálódóban vannak (ami nálunk ugyancsak igaz). Új társadalmi csoportok érkeztek a hagyományos pályákra, mindenekelőtt a lányok, a nők – a női professzorok, orvosok, bírák, lelkészek, akikről a hagyományos társadalmakban még néhány évtizeddel ezelőtt sem lehetett hallani. Kitágultak és demokratizálódtak ezek a foglalkozások; lényegében szolgáltatássá váltak a korábbi hivatásokból. Vagyis sokkal több orvosra, tisztviselőre, pedagógusra van szükség